

Κώστας Γεωργουσόπουλος (Αθήνα)

Ιφιγένεια και Μήδεια: δύο ξένες σε ξένο τόπο. Μια σοφιστική ανάγνωση των μύθων

Είναι γνωστό πως ο Ευριπίδης συνομιλούσε με τους Σοφιστές και θαυμάσια θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται κι ο ίδιος Σοφιστής, δεδομένου ότι ο όρος, στην εποχή του, συμπεριελάμβανε γιατρούς, μουσικούς και ιστοριογράφους. Γιατί όχι και ποιητές... Αν, πάντως, θα μπορούσε να δεχθεί αυτόν τον προσδιορισμό, θα σήμαινε, όχι μόνο ότι ως πολίτης και διανοούμενος είχε αποδεχθεί τις θεμελιώδεις αρχές της σοφιστικής μεθόδου, αλλά και διότι, ως ποιητής, χρησιμοποιούσε αυτές τις μεθόδους για να ερμηνεύσει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Όταν, ήδη από τον Αριστοτέλη, χαρακτηρίζεται “τραγικότατος πάντων”, αυτό σημαίνει πως είχε πείσει τους συγκαίρινούς του ότι είχε μετατοπίσει τον άξονα ερμηνείας του κόσμου από το θεϊόν στο ανθρώπινο. Γιατί, αν οι άλλοι ποιητές ήταν απλώς τραγικοί, ήταν γιατί η ανθρώπινη ύπαρξη φωτιζόταν κάτω από το εκθαμβωτικό πλέγμα, το δίχτυ των Θεών. Ο Προμηθέας, ο Οιδίπους πάσχουν, διότι το θεϊόν έχει σχεδιάσει και εκτελεί ερήμην τους μια διαδικασία πορείας προς την κάθαρση διά του πάθους. “Πάθει μάθος”.

Ομως, η Σοφιστική αμφισβήτησε, όχι το θεϊόν ή την ύπαρξή του, αλλά την ιστορικότητα της θεϊκής επέμβασης, την εμπλοκή του θείου στην Ιστορία. Η Σοφιστική δεν έθεσε οντολογικό πρόβλημα για τους Θεούς, δεν συζήτησε, αν υπάρχουν ή δεν υπάρχουν, αλλά αν καθορίζουν τα ανθρώπινα, αν επεμβαίνουν στη ζωή των θνητών και αν σχεδιάζουν το πεπρωμένο τους.

Η Σοφιστική αμφισβήτησε την ευθύνη του θείου για τη πορεία της Ιστορίας και έθεσε ως κεντρικό πυρήνα της Επιστήμης την απόλυτη ευθύνη της ανθρώπινης συνείδησης. Μ’ αυτόν τον πυρήνα ως κεντρικό μοτίβο της ευριπίδειας δραματοουργίας κατανοούμε, γιατί ο ποιητής υπήρξε “τραγικότατος πάντων”. Διότι ο άνθρωπος στις τραγωδίες του, και κυρίως στα ειρωνικά του δράματα, είναι μόνος, απόλυτα υπεύθυνος για τις πράξεις του, δημιουργός και αποδέκτης των συμφορών του, έρμαιος των επιθυμιών του, θύμα και θύτης των δημιουργηθεισών καταστάσεων, εκτεθειμένος στις εκάστοτε κοινωνικές και ηθικές συνθήκες και συμβάσεις.

Ενα από τα ζητούμενα της Σοφιστικής ήταν η μελέτη και η ανάλυση των θεσμών. Ιδιαίτερα ο Αντιφών, ο πρώτος που έθεσε τη διχοτομία του “φύσει” και του “θέσει” δικαίου, ασχολήθηκε με τα προβλήματα που ανακύπτουν από τη σύγκρουση που επιφέρουν στη συνείδηση διλήμματα αυτής της φύσης. Εχω έντονη την πεποίθηση ότι ο Ευριπίδης, σε αρκετές τραγωδίες του (στην “Ελένη”, στην “Ανδρομάχη”, στην “Ιφιγένεια εν Ταύροις” και στη “Μήδεια”) αποπειράται να εφαρμόσει στην τραγική σκηνή και να εξετάσει δραματουργικά αυτής της φύσεως τα προβλήματα, χρησιμοποιώντας κοινόχρηστους μύθους που αφηγούνται την περιπέτεια ενός ξένου σε έναν ξένο τόπο. Η μελέτη των θεσμών, οι ηθικοί κώδικες και η ουσία του δικαίου μιας οργανωμένης ανθρώπινης ομάδας αποσαφηνίζονται καλύτερα, αν η δοκιμασία γίνει με την παρουσία ενός καταλύτη, όπως γίνεται στα χημικά φαινόμενα. Θα μου επιτρέψετε να πάρω ως αποδεικτικό υλικό αυτής της υπόθεσης τις τραγωδίες “Μήδεια” και “Ιφιγένεια εν Ταύροις”. Στη “Μήδεια”, ο Ευριπίδης μελετά τα ελληνικά ήθη, την ελληνική πολιτική ηθική θα έλεγα, φωτιζόμενη από τον καταλύτη μιας ξένης, μιας βάρβαρης, για να χρησιμοποιήσω τον αρχαίο όρο, με τη σημασία του *Αλλου*, βέβαια, κι όχι μ’ αυτή τη σημασία που έχει ο όρος σήμερα. Στην “Ιφιγένεια”, η ηρωίδα είναι μια Ελληνίδα - καταλύτης που φωτίζει τα ήθη και τις αξίες μιας βάρβαρης χώρας. Και στις δύο αυτές τραγωδίες έρχονται σε σύγκρουση με θεσμούς, συμπεριφορές, τελετές και νόμιμα και θριαμβεύουν: η Μήδεια αναλαμβάνεται στους ουρανούς με το άρμα του Ηλιου, η Ιφιγένεια δραπετεύει με την κάλυψη και τη συνδρομή της Αθηνάς. Προσωπικά θεωρώ ως θεατρικά κι όχι ως θεολογικά τα δύο αυτά οχήματα που χρησιμοποιεί ο Ευριπίδης για να τελειώσει τις τραγωδίες του. Εκείνο που κρατώ είναι πως οι δύο ηρωίδες θριαμβεύουν, αφού κι οι δύο έχουν προσβάλει κυρίως τα νόμιμα, είτε εγκληματώντας, είτε παραβιάζοντας βιαίως και χυδαία θεσμούς και όσια.

Η “Μήδεια” έρχεται αντιμέτωπη με την ελληνική ορθολογιστική και υπολογιστική πρακτική. Μια γυναίκα ερωτευμένη, που φτάνει ως το έγκλημα για να κερδίσει και να χαρεί τον έρωτά της, που προδίδει πατέρα, πατρίδα και θεσμούς πάτριους, βρίσκεται αντιμέτωπη με τον κυνισμό, τον υπολογισμό, τη δίψα για εξουσία, τον ωφελμισμό ενός άνδρα, που χρησιμοποιεί κάθε φορά ακόμη και την προσωπική του ανδρική γοητεία για να καρπωθεί κέρδη.

Είναι σαφές, κατά τη γνώμη μου, η κριτική που ασκεί ο Ευριπίδης στον άκρατο ορθολογισμό και στην απόλυτη νοσηριακή νοοτροπία του ελληνικού τρόπου σκέψης. Εξάλλου, από τα Ομηρικά Έπη έχει τεθεί αυτή η πορεία εξέλιξης των ελληνικών ηθών από το συναίσθημα στην εκλογίκευση. Ο άνθρωπος της “Ιλιάδας”, ο Αχιλλεύς, ο Πάτροκλος, ο Έκτωρ, ο Αίας είναι ενστικτώδεις, συναισθηματικοί, εμπαιθείς. Ο άνθρωπος της “Οδύσσειας”, ο Οδυσσεύς, είναι πολυμήχανος, λογικός, υπολογιστής, μηχανορράφος, οπτιμιστής, ατομιστής.

Η παράδοση της τραγωδίας κληροδότησε στον Ευριπίδη μια σειρά ηρώων που πάσχουν, γιατί αντιστρατεύονται τη Λογική ή γιατί υπερτιμούν τη Λογική. Π.χ., ο Αίας και ο Οιδίπους, ο Ετεοκλής κι ο Προμηθέας. Η “Μήδεια” εμπλέκεται μέσα στο δίχτυ των ελληνικών ηθικών αξιών που δυϊλίζουν το πάθος και ταξινομούν τις επιθυμίες, με κύριο κριτήριο το μέτρο και το ωφέλιμο. Μέσα σε μια τέτοια μηχανή λογικής ανάλυσης, οι άνθρωποι του πάθους συντρίβονται, συνθλίβονται και μόνο ως εμπρηστές μπορούν να διασωθούν. Η Μήδεια με την πράξη της αποδιοργανώνει την τάξη και μέσα από την αταξία που προκαλεί εκθέτει σε καίρια κριτική τον ελληνικό ορθολογισμό και τα όριά του.

Κριτική είναι η θέση του Ευριπίδη και στην “Ιφιγένεια εν Ταύροις”. Η ηρωίδα, για να σωθεί και να σώσει τον αδελφό της από θεσμούς βάρβαρους, επιστρατεύει οδυσσεικά τεχνάσματα: τα τεχνάσματα του Οδυσσέα στη Δολώνεια, ο Δούρειος Ιππος, το σχέδιο εναντίον του Φιλοκτήτη, η μεταμφίεση στη μνηστηροφονία είναι τα νέα μέσα που χρησιμοποιεί ο homo faber για να αντιμετωπίσει τον homo sapiens. Η Ιφιγένεια γελοιοποιεί την βαρβαρική, ιερή τελετουργία, πετάει τα όσια τοις κυσί, ασύστολα, ορθολογιστικά, μεθοδικά, συστηματικά, χρησιμοποιεί την ιεροσυλία για να επιβιώσει. Το άκρον άωτον της ειρωνείας του Ευριπίδη ότι η Ιφιγένεια, θύμα ανθρωποθυσίας στην Ελλάδα, είναι ιέρεια ανθρωποθυσιών στην Ταυρίδα. Η σοφιστική κριτική του Ευριπίδη βάζει βαθιά το νυστέρι στις κοινωνικές αντιφάσεις που παρατηρούνται από κοινωνία σε κοινωνία. Επίσης, πρέπει να επισημάνω εδώ ότι σοφιστική είναι κι η ανάδειξη, από μέρους του Ευριπίδη, του μετωνυμικού χαρακτήρα του ελληνικού πολιτισμού. Η Αρτεμις στην Αυλίδα αντικαθιστά το θύμα - Ιφιγένεια με ένα ελάφι και στην Βραυρώνα, σε ανάμνηση της θυσίας στην Αυλίδα, θα γίνεται συμβολική σφαγή.

Ο Ευριπίδης, αντλώντας επιχειρήματα από τη σοφιστική “κοινωνική ανθρωπολογία”, ασκεί κριτική στην γοργία ρητορική που είναι κυριαρχούσα μέθοδος και εντέλει πολιτική ηθική στην Αθήνα του τέλους του 5ου αιώνα. Με τον θρίαμβο της Μήδειας σε βάρος του ελληνικού ορθολογιστικού, ωφελμισμού και τη χρήση της ελληνικής ρητορικής ως δημιουργού πειθούς, ως θριαμβεύουσας μεθόδου σε βάρος της εθιμικής, πρωτόγονης κοινωνικής δομής της Ταυρίδας, ο Ευριπίδης, χρησιμοποιώντας τα ζητούμενα της Σοφιστικής, ασκεί κριτική στο θετό δίκαιο, στην αλαζονική χρήση της Λογικής ως μοναδικού εργαλείου στην οργάνωση των ανθρωπίνων κοινωνιών.

Η Ιστορία επιβεβαίωσε την υπόθεση του Ευριπίδη. Τη μια φορά, με τον τρόπο που οι Αθηναίοι συμπεριφέρθηκαν στους Μηλίους και την άλλη, με τον τρόπο που οι Αθηναίοι καταστράφηκαν στη Σικελία.

Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο πως με τον τραγικότατο Ευριπίδη “πεθαίνει” το τραγικό είδος. Τη σκυτάλη πλέον αναλαμβάνει ο ιστορικός. Η τραγωδία παίζεται στη σκηνή της Ιστορίας και την καταγράφει ο τραγικότατος των Ιστορικών Θουκυδίδης.